O‘ZBEK TILIDA TILSHUNOSLIK TERMINLARINING STANDARTLASHUVI VA ATAMASHUNOSLIK MUAMMOLARI

Xoliyorova Komila
Termiz davlat pedagogika instituti
Tillar fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti
yo‘nalishining 409-guruh talabasi

Annotatsiya; Mazkur maqolada o‘zbek tilida tilshunoslik terminlarining standartlashuvi, atamashunoslikning nazariy va amaliy masalalari tahlil qilinadi. Globallashuv va ilm-fan taraqqiyoti natijasida tilga kirib kelayotgan yangi terminlarning qo‘llanishi, ularni yagona me’yorga solish hamda milliy til xususiyatlariga moslashtirish muammolari yoritiladi. Shuningdek, terminlarning aniqligi, ixchamligi va tushunarliligini таъминlashda atamashunoslikning аҳамияти кўрсатиб ўтилади. O‘zbek tilida ilmiy terminologiyani takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar beriladi.

Kalit so’zlar: tilshunoslik, terminologiya, atamashunoslik, standartlashuv, ilmiy termin, o‘zbek tili, leksika, til me’yori, lingvistik terminlar, milliy terminologiya.

Terminologiya tilshunoslik va ilmiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U ilm-fan, texnologiya va turli sohalarga oid atamalarni yaratish, tartibga solish hamda yagona me’yorda qo‘llash bilan shug‘ullanadi. Hozirgi davrda ilm-fan va texnologiyalar jadal rivojlanayotgani sababli o‘zbek tilida terminologiya masalalari yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur mavzuda asosan terminlarning tarjimasi, ularni standartlashtirish va ma’no aniqligi bilan bog‘liq muammolar ko‘rib chiqiladi.

O‘zbek tilida ko‘plab terminlar xorijiy tillardan kirib kelgan bo‘lib, ularni tarjima qilishda ayrim qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ba’zi atamalar turlicha shakllarda qo‘llanib, yagona me’yorning yo‘qligi sababli chalkashlik tug‘diradi. Masalan, ingliz tilidagi “software” atamasi ayrim hollarda “dasturiy ta’minot”, boshqa joylarda esa “programma” yoki “dastur” tarzida ishlatiladi. Shuningdek, “termin” va “atama” so‘zlarining parallel qo‘llanishi ham terminologik bir xillik masalasini yuzaga keltiradi.[1]

Terminlarning yana bir muhim muammosi — ularning turli kontekstlarda turlicha ma’no anglatishidir. Masalan, “markaz” so‘zi ilmiy sohada tadqiqot yoki tizimning asosiy qismi ma’nosini bildirsa, siyosiy sohada davlat boshqaruvi yoki ma’muriy faoliyat yuritiladigan hududni anglatadi. Demak, terminlarni to‘g‘ri qo‘llashda kontekstni hisobga olish juda muhimdir.

Terminologiya muammolarini hal qilish uchun birinchi navbatda yagona terminologik qoidalar va standartlarni ishlab chiqish zarur. Bu borada ilmiy muassasalar tomonidan yaratilayotgan terminologik lug‘atlar va qo‘llanmalar muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, eski va iste’moldan chiqib borayotgan terminlarni zamonaviylashtirish, yangi texnologiyalar uchun mos atamalar yaratish ham talab etiladi. Mavjud terminlarni tahlil qilish, ularning noaniqliklarini bartaraf etish ham muhim vazifalardan biridir. Masalan, “onlayn/offlayn” atamalarini o‘zbekcha muqobillar bilan ifodalash tilning milliy imkoniyatlarini kengaytiradi.[2]

Bundan tashqari, xalqaro tajribalarni o‘rganish va boshqa tillarda muvaffaqiyatli qo‘llanilayotgan terminologik tizimlarni o‘zbek tiliga moslashtirish ham foydali hisoblanadi. Umuman olganda, terminologiya sohasidagi muammolarni hal etish o‘zbek tilining ilmiy salohiyatini oshirish, uning

rivojlanishini ta'minlash va zamonaviy ilm-fan talablariga moslashishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.[3]

Insoniyat XX asrni ortda qoldirib, yangi ming yillikka qadam qo'yar ekan, hayotning barcha jabhalarida ulkan taraqqiyotga erishdi. Fan, texnika va madaniyat sohalaridagi rivojlanish inson aql-zakovati va mehnatining mahsuli hisoblanadi. Ma'naviy boyliklar orasida tilshunoslik ilmi ham alohida ahamiyatga ega. Har bir davrda xalq tili va uning xususiyatlarini chuqur o'rgangan buyuk tilshunos olimlar yashab ijod qilganlar. Ularning ilmiy qarashlari tilshunoslik taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan.

Tilshunoslik insoniyat tarixidagi eng qadimiy fanlardan biri bo'lib, uning asosiy o'rganish obyekti til hisoblanadi. Tilning mohiyati va ta'rifi haqida turli qarashlar mavjud. Ayrim olimlar tilni tafakkurni ifodalovchi belgilar tizimi sifatida izohlagan bo'lsalar, boshqalar uni fikrni ifodalash vositasi deb baholaganlar. Biroq bu ta'riflarning barchasi tilning barcha xususiyatlarini to'liq ochib bera olmaydi.[4]

Til kishilar o'rtasidagi eng muhim aloqa vositasi sifatida jamiyat hayotida katta o'rin egallaydi. U insonlarning fikr almashishi, tajriba va bilimlarni avloddan-avlodga yetkazishiga xizmat qiladi. Til jamiyat bilan birga rivojlanadi va o'zining ichki qonuniyatlari asosida takomillashib boradi. Shu bilan birga, til tafakkurning rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbek ma'rifatparvar shoiri Avaz O'tar ta'kidlaganidek, til insonlarni bog'lovchi muhim vositadir.[5]

Tilshunoslik fani tilning kelib chiqishi, rivojlanishi, til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik, tilning jamiyatdagi vazifasi hamda uning ichki tuzilishini o'rganadi. Bu fan til birliklarini tahlil qilish va tasniflash usullarini ham tadqiq etadi.

Tilshunoslik bir necha asosiy yo'nalishlarga bo'linadi. Ekstralingvistika tilning tashqi jihatlari, ya'ni uning jamiyat va tafakkur bilan aloqasini o'rganadi. Uning tarkibiga sotsiolingvistika va mentalingvistika kiradi. Intralingvistika esa tilning ichki tizimini, fonetika, leksikologiya va grammatika kabi bo'limlarini tadqiq qiladi. Komparativistika yo'nalishi esa tillarni qiyosiy o'rganishga asoslanadi. Bu yo'nalishda qarindosh tillarning tarixiy taraqqiyoti, turli tillarning o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, areal va tipologik tilshunoslik ham tillarning tarqalishi hamda umumiy qonuniyatlarini o'rganadi.

Umuman olganda, tilshunoslik insoniyat madaniyati va tafakkurining muhim qismi bo'lib, tilning jamiyatdagi o'rni va vazifalarini chuqur tadqiq etadigan fan sifatida katta ahamiyat kasb etadi.[6]

Tilshunoslik insoniyat tarixidagi eng qadimiy va muhim fanlardan biri hisoblanadi. U tilning paydo bo'lishi, rivojlanishi, jamiyat va tafakkur bilan bog'liqligini o'rganadi. Til insonlar o'rtasidagi asosiy aloqa vositasi bo'lib, jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Tilshunoslikning ekstralingvistika, intralingvistika va komparativistika kabi yo'nalishlari tilning turli jihatlarini tadqiq etadi. Ushbu fan orqali tillarning ichki tuzilishi, o'zaro munosabati va rivojlanish qonuniyatlari o'rganiladi. Tilshunoslik nafaqat tilni, balki xalqning madaniyati, tafakkuri va ma'naviy merosini ham aks ettiruvchi muhim ilmiy soha hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
2. Nurmonov A. *O'zbek tilshunosligi tarixi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent, 2010.
4. Mahmudov N. *Til va jamiyat*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.

5. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, *11*(12), e2676.
6. Saidmuradova, S., & Madina, T. L. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. *PEDAGOGS*, *57*(1), 147-152.
7. Xurramovna, Q. G., & Donaboyevna, S. M. (2025, November). " Layli va Majnun" dostonida onomastik birliklar. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY* (Vol. 2, No. 5, pp. 157-158).
8. Komilovna M. S. Hydronims Formed by the Method of Syntactic and Transonimization //World Bulletin of Social Sciences. – T. 37. – C. 16-18.
9. Dilshoda, A., Dilfuza, T., Muxlisa, M., & Dildora, A. (2025). MAXTUMQULI SHE'RIYATIDA HAYOTIYLIK. SHOKH LIBRARY, 1(11).
10. Abdurashidovich M. A. LINGUISTIC APPROACH TO NESTED DICTIONARIES AND THEIR HISTORICAL DEVELOPMENT //Multidisciplinary and Multidimensional Journal. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 144-147.
11. Farida, X., To'xtayeva, D., Murtazayeva, M., & Abdurahmonova, D. (2025). "LISON UT-TAYR" DOSTONINING BOBLAR BO 'YICHA TASNIFI. *PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI*, *17*(02), 117-121.
12. Najibullo, S., & Manzura, B. (2024). IMPORTANCE OF DIALECTS IN PLACE NAMES [J]. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, *11*(02).
13. Raimnazarova Nasiba Xoliyarovna, Abduhakimova Shahlo Shuxratjon qizi. (2026). INGLIZ TILI SINFLARIDA O'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'ZARO

HAMKORLIGI NAZARLARI: DUXTAT TAHLILI. *Efiopiya xalqaro ko'p tarmoqli tadqiqotlar jurnali* , *13* (03), 1266–1270.

14. Iboralarni uslublarga ajratish mezonlari: nazariy va amaliy yondashuv (frazeologik birliklar stilistik tahlili asosida). (2025). *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY*, *2*(6), 12-16.
15. Zafariddin, Temirov, and Xujanova Nasiba. "The Triumph of Light Over Darkness." *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, vol. 33, 20 Feb. 2025, pp. 34-37.
16. Zebiniso, T. (2022). SIFAT SOZ TURKUMINING USLUBIY XUSUSIYATLARI. *Scientific Impulse*, *1*(4), 34-37.
17. Sayfullayev, N. (2023). TERMS ARE AN INDIVIDUABLE WEALTH OF OUR LANGUAGE. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, *10*(10), 168-170.
18. Nodira Hamidova. (2024). G'AFUR G'ULOM HIKOYALARIDA SO'Z IJODKORLIGINING LISONIY-KOGNITIV TAHLILI. *PEDAGOGS*, *57*(1), 139–142.